

Bożena Gierat-Bieroń

KIERUNKI ROZWOJU POLITYKI KULTURALNEJ W POLSCE PO 1989 ROKU. KONCEPCJE MINISTERIALNE (II)

Abstract

THE DEVELOPMENT OF CULTURAL POLICIES IN POLAND AFTER 1989. MINISTERIAL CONCEPTS (II)

The article refers to the development of cultural policies in Poland after the collapse of Communism in 1989. The text offers a critical approach to the succeeding ministerial concepts of cultural changes planned for the transition period. The author explores various documents and the governmental papers published by the Polish Ministry of Culture as well as some national programmes, actions and declarations. The article presents a broad overview of the nature of changes in Polish culture since 1989 until 2014. It was a specially troublesome time. The Polish artists, activists and operators moved from a centrally organised political and cultural system to a decentralised liberal democratic country, in which the freedom of expression was guaranteed and a new management system was introduced and adopted.

SŁOWA KLUCZE: polska polityka kulturalna, ministrowie kultury, Ministerstwo Kultury, polska transformacja ustrojowa w kulturze

KEY WORDS: Polish cultural policy, Polish Ministry of Culture, Polish political system transformation in culture

Waldemar Dąbrowski¹ został w 2002 roku kolejnym, trzynastym już, polskim ministrem kultury. Mianował go na to stanowisko Leszek Miller po rezygnacji Andrzeja Celińskiego². Był też ministrem w pierwszym i drugim rządzie Marka Belki.

¹ Lata 2002–2007 to dwie kadencje ministerialne: Waldemara Dąbrowskiego (2002–2005) i Kazimierza Michała Ujazdowskiego (2005–2007).

² O okolicznościach rezygnacji z funkcji ministerialnej Andrzeja Celińskiego pisałam w I części artykułu: *Kierunki rozwoju polityki kulturalnej w Polsce po 1989 roku. Koncepcje ministerialne (I)*.

Doświadczony na stanowiskach dyrektorskich i menedżerskich, bezpartyjny miłośnik kultury i zwolennik ciągłości tradycji, kontynuował niektóre pomysły poprzednika. Doceniał je, czemu dawał publiczny wyraz. Stał jednakże przed arcytrudnym zadaniem: stworzenia narodowej strategii rozwoju kultury, koniecznej do wdrożenia pierwszej transzy (2000–2006) funduszy strukturalnych w tej dziedzinie, a także przygotowania kultury do kolejnego rozdania pomocy unijnej w nowej perspektywie finansowej 2007–2013. To było najpoważniejsze zadanie logistyczne polskiego ministra kultury od czasu przełomu 1989/1990.

Strategizacja kultury (2002–2007)

Dokument strategiczny Ministerstwa Kultury nosił nazwę *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*³ i został opublikowany w roku 2005. Posiadał też *Uzupełnienie*, określające zadania na lata 2004–2020⁴. W obliczu polskiej akcesji do Unii Europejskiej oraz możliwości absorpcji sum pochodzących z funduszy strukturalnych wszystkie polskie resorty, województwa oraz gminy zostały zmuszone do przygotowania przekrojowych i wieloletnich strategii rozwoju poszczególnych dziedzin działalności publicznej. Miały one posłużyć budowaniu ogólnopolskich programów operacyjnych. Polskie Ministerstwo Kultury było bodaj jedynym spośród nowych krajów wstępujących do UE, które przygotowało tak obszerny dokument, zapewniając kulturze wielki zastrzyk finansowy z UE. *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury* wytyczała zasadniczo dwa cele: kulturalny rozwój regionu oraz ekonomizację kultury. W *Strategii* odczytujemy następującą definicję polskiej polityki kulturalnej:

Sfera kultury w rozumieniu systemowym jest znaczącym czynnikiem rozwoju społecznego i ekonomicznego, ma istotny wpływ na kształtowanie się demokratycznych instytucji państwa, kreuje znaczącą część PKB wytwarzanego w sferze usług i produkcji, a także znaczącą liczbę stabilnych miejsc pracy⁵.

Autorzy *Strategii* przeprowadzili badania ekonomiczne, z których wynikało, że w 2000 roku Polska posiadała jeden z najniższych wskaźników publicznych określających wydatki na kulturę w przeliczeniu na 1 mieszkańca (24 euro, podczas kiedy Słowacja wydawała 28 euro, Węgry 29 euro, a Niemcy 98); następnie, że istnieje ogromne zróżnicowanie pomiędzy wydatkami publicznymi województw, przy czym prym wiedzie województwo mazowieckie; że najwięcej na kulturę wydają gminy miejsko-wiejskie; oraz że regularnie spadają wydatki województw na poszczególne dziedziny sztuki. W związku z chęcią wpisania kultury w Programy Operacyjne wykorzystujące fundusze strukturalne, należało wykazać, że może się ona stać motorem rozwoju regionalnego. Zatem od postrzegania kultury w kontekście racji stanu

³ *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, MK, Warszawa 2005.

⁴ *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020*, MK, Warszawa 2005.

⁵ *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, s. 144.

państwa, ochrony wartości narodowych oraz dobra społecznego przeszliśmy w roku 2005 do sfery pragmatycznego działania, polegającego na wskazaniu kultury jako czynnika rozwoju. To znaczący zwrot w założeniach. Należy pamiętać, że tezy *Strategii* przygotowywane były w dynamice konsultacji rządowych, międzyresortowych i regionalnych. Ostatecznie ustalono, że finansowanie kultury ze środków strukturalnych może się odbywać przez Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejski Fundusz Spójności (ESF) oraz Mechanizm Finansowy EOG. Pierwsze lata członkostwa Polski w UE traktowano jako wyznaczające geopolityczną strategię rozwoju państwa.

Dąbrowski podkreślił konieczność konwersji myślenia o kulturze: od recepcji resortowej (kultura jako biurokracja) do postrzegania kultury w kategoriach horyzontalnej współpracy pomiędzy wieloma podmiotami publicznymi i administracyjnymi, takimi jak inne jednostki ministerialne, jednostki samorządu terytorialnego, eksperci ekonomiczni oraz organizacje pozarządowe. Wszystkie te podmioty powinny stwarzać warunki dla wielopoziomowego programowania kultury. Drugim ważnym punktem była nowoczesna rola samorządu terytorialnego, budującego odpowiedni kapitał społeczno-intelektualny, zdolny do przyjęcia dużych środków finansowych i wyznaczający nową rolę kultury w rozwoju terytorialnym. Ministerstwo w tej perspektywie zmieniało swoją zmarginalizowaną dotychczas rolę i stało się jednym z „rozgrywających” w pozyskiwaniu funduszy⁶. Miało lobbować za samorządami u ministra finansów, stwarzać zintegrowaną platformę współpracy z województwem i inicjować wspólne przedsięwzięcia.

Misję strategii zapisano tak:

Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów⁷.

Z kolei jako najważniejsze cele strategiczne dokument definiował: tworzenie polityki horyzontalnej, wzrost wydatków na kulturę w przeliczeniu na jednego mieszkańca, uruchamianie pozabudżetowych źródeł finansowania kultury, takich jak (wzorowane na francuskich): Fundusz Sztuki Współczesnej; Fundusz Zakupów Bibliotecznych; Regionalny Fundusz Zakupu i Wykupu Muzealiów, a także możliwość prowadzenia wspólnych z samorządami polityk oraz inwestycji w kulturze. Dodatkowo podkreślano: wzrost jakości zarządzania, wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań do kultury oraz nowoczesnych technologii, zwiększenie uczestnictwa i wyrównanie szans (w tym szkolnictwa artystycznego); dostęp dla mniejszości narodowo-etnicznych. *Strategia* była tworzona centralnie dla obszaru całej Polski. Do instytucji wspomagających *Strategię* należały Ministerstwo Gospodarki i Pracy oraz Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu.

⁶ Chodzi tu głównie o program „Promesa Ministra Kultury”, w którym podmioty, prowadząc inwestycje, miały w wyniku konkursu uzyskać dofinansowanie wkładu własnego z budżetu ministra.

⁷ *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, s. 11.

Wyznaczono cztery obszary strategicznego działania: 1) wspieranie współczesnej twórczości artystycznej, 2) promocja czytelnictwa i wsparcie sektora książek i czytelnictwa, 3) rozwój szkolnictwa artystycznego, rozbudowa infrastruktury oraz 4) ochrona dziedzictwa kulturowego. Instrumentami realizacji *Strategii* miały być: inicjatywa ustawodawcza, a także 5 Narodowych Programów Kultury. Należały do nich: Narodowy Program „Znaki Czasu”, Narodowy Program Kultury „Promocja Czytelnictwa i Rozwój Sektora Książki”, Narodowy Program „Rozwój Instytucji Artystycznych”, Narodowy Program Kultury „Wspieranie Debiutów i Rozwój Szkół Artystycznych – Maestria”, a także Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”. Minister postulował też wdrażanie nowych rozwiązań systemowych. Trzeba pamiętać, że udało się w tym czasie doprowadzić do uchwalenia nowej wersji Ustawy o grach losowych, która miała kluczowe znaczenie dla pozyskiwania dodatkowych środków na kulturę. Ustawa została ogłoszona 1 stycznia 2005 roku. Wprowadzała możliwość dofinansowania Funduszu Promocji Kultury, który gromadził środki z 20% wpływów z dopłat do stawek w grach losowych, loteriach pieniężnych i grze telebingo⁸. Pieniądze te miały być przeznaczone na dwa cele. Pierwszym z nich była promocja ogólnopolskich i międzynarodowych projektów artystycznych, twórczości literackiej i czasopiśmienniczej, działań na rzecz języka polskiego i rozwoju czytelnictwa, a także ochrona dziedzictwa narodowego. Drugi – to tworzenie funduszu Państwowego Instytutu Sztuki Filmowej (PISF), wyłonionego zgodnie z ogłoszoną również za ministra Dąbrowskiego Ustawą o kinematografii⁹. Inną ważną ustawą, na którą od wielu lat oczekiwano w Polsce, była Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, która również została uchwalona podczas kadencji ministra W. Dąbrowskiego – z datą 24 kwietnia 2003 roku¹⁰.

W wyniku wdrożenia *Strategii* spodziewano się szerokich zmian cywilizacyjnych. Przewidywano wzrost znaczenia książki w procesie wychowawczym, wzrost zbiorów bibliotecznych i ich digitalizację; stworzenie pełnej dokumentacji zabytków, zwiększenie sektora komercyjnego w rewitalizacji zabytków; wzmocnienie

⁸ Pierwsza demokratyczna ustawa o grach losowych i zakładach wzajemnych została przyjęta przez Sejm 29 lipca 1992 r. (Dz.U. 1992 nr 68 poz. 314), potem była wielokrotnie poprawiana, m.in. 10 kwietnia 2003 r. (Dz.U. 2003 nr 84 poz. 774). Dokładne zapisy o Funduszu Promocji Kultury znalazły się w Ustawie z 2005 r., przy czym ustalono, że Fundusz nie jest osobną osobowością prawną, z osobnym kontem bankowym, pozostającym w dyspozycji ministra kultury i dziedzictwa narodowego. Najnowsza Ustawa o grach hazardowych z dnia 19 listopada 2009 r. (Dz.U. 2009 nr 201 poz. 1540) potwierdziła finansowanie Funduszu z dopłat do stawek w grach liczbowych, loteriach pieniężnych i grach telebingo, na które to stawki państwo polskie posiada monopol (Rozdział 9, art. 80, 81, 83, a zwłaszcza art. 87).

⁹ Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r., o kinematografii (Dz.U. 2005 nr 132 poz. 1111). Więcej na ten temat: https://www.pisf.pl/files/dokumenty/informacje_prawne/ustawa_o_kinematografii_tekst_ujednolicony.pdf [odczyt: 5.11.2014].

¹⁰ Ustawa z dnia 24 czerwca 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873 ze zm.). Od 1 stycznia 2004 r. różnego typu organizacje mogły się ubiegać o status instytucji pożytku publicznego, upoważniający je do otrzymywania 1% podatku dochodowego od osób fizycznych. Przekazywanie 1% podatku dochodowego od osób fizycznych odbywało się i odbywa do dzisiaj w sposób dobrowolny.

szkolnictwa artystycznego i poprawę infrastruktury szkół artystycznych; utworzenie narodowych i regionalnych kolekcji sztuki oraz sieci centrów i muzeów nowoczesności. Jako długofalowe rezultaty wdrożenia *Strategii* wymieniano: zmniejszenie dysproporcji w dostępie do kultury w regionach, zwiększenie udziału kultury w PKB, zwiększenie liczby zatrudnionych w przemysłach kultury, radykalną poprawę podstawowej infrastruktury kultury i zabytków, stworzenie markowych produktów turystyki kulturowej oraz wykształcenie instytucjonalnych więzi między kulturą, edukacją i nauką w kształtowaniu kapitału ludzkiego. Generalnie *Strategia* proponowała ramy do nowoczesnego mecenatu w kulturze oraz „wnosiła w publiczne myślenie przekonanie o ekonomicznej wadze kultury, nie tylko jako sfery odbioru nakładów przeznaczonych ze środków publicznych czy prywatnych, lecz właśnie jako sfery stymulacji rozwoju gospodarczego”¹¹.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 została przyjęta przez rząd 21 września 2004 roku. Pół roku później powstał wstępny projekt *Narodowego Programu Rozwoju (NPR)* na lata 2007–2013, który został zaakceptowany przez rząd 20 stycznia 2005 roku. *NPR* definiował cele kulturalne tożsame do pewnego stopnia z ministerialną *Strategią*. Do kierunków działań w zakresie kultury *NPR* zaliczał m.in.: ochronę i zachowanie dziedzictwa kulturowego, wzrost udziału kultury i jej przemysłów w PKB, rozwój infrastruktury kultury na obszarach wiejskich, stworzenie sprzyjających warunków zatrudnienia w małych i mikroprzedsiębiorstwach, a także wspieranie absolwentów szkół wyższych i średnich.

W związku z przyjęciem *NPR* Ministerstwo Kultury zostało poproszone o rozszerzenie celów *Strategii* i wydłużenie niektórych działań do roku 2020. Prośba ta stała się powodem wydania *Uzupełnienia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020*, które ukazało się w 2005 roku. *Uzupełnienie* miało ogromne znaczenie dla całościowej organizacji porządku administracyjnego i finansowego polskiej kultury. Przewidywało długofalowe działanie. Zakładało podniesienie rangi ministra kultury, który miał się stać „partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi miał kształtować kulturę w regionach”¹². Ustanawiało wieloletnią współpracę pomiędzy podmiotami administracyjnymi, która w przyszłości miała zaowocować nowoczesnym procesem zarządzania kulturą i usługami kulturalnymi. Ponadto wyznaczało państwo – pośrednio – ministra kultury głównym kreatorem horyzontalnej polityki kulturalnej, która miała uzyskać szeroki kontekst współpracy terytorialnej: przez programy narodowe i operacyjne, instytucje narodowe i pośredniczące, placówki badawcze oraz media. Rozszerzono też ilość funduszy strukturalnych dostępnych dla kultury o EAGGF (Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej) oraz FIG (Finansowy Instrument Orientacji Rybołówstwa).

Minister podtrzymał obowiązujące strategiczne programy narodowe, jednocześnie wprowadził 11 programów operacyjnych rozszerzających zakres niektórych programów narodowych. Ustalono też listę partnerów do ich realizacji. Lista programów operacyjnych wyglądała następująco: 1) Promocja twórczości (odpowiedzialne

¹¹ *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, s. 192.

¹² *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020*, s. 71.

Ministerstwo Kultury), 2) Rozwój infrastruktury kultury i szkół artystycznych oraz wzrost efektywności zarządzania kulturą (MK), 3) Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury (MK), 4) Obserwatorium Kultury (Instytut Adama Mickiewicza), 5) Inicjatywy lokalne (IAM), 6) Promocja polskiej kultury (MK), 7) Kultura w mediach (MK), 8) Promocja czytelnictwa (Biblioteka Narodowa, Instytut Książki), 9) Ochrona i zachowanie zabytków (MK), 10) Promesa Ministra Kultury (MK), 11) Znaki czasu (IAM). Ponadto zakładano rozwinięcie współpracy z Ministerstwem Gospodarki i Pracy, Ministerstwem Edukacji Narodowej i Sportu, nowo powstającym Narodowym Centrum Kultury (NCK), Państwowym Instytutem Sztuki Filmowej (PISF) oraz Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych. *Uzupełnienie do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020* zostało przyjęte przez rząd 14 czerwca 2005 roku.

Tymczasem w wyniku nowych wyborów parlamentarnych 25 września 2005 roku i zwycięstwa Prawa i Sprawiedliwości powołany został rząd Kazimierza Marcinkiewicza (31 października 2005 roku), w którym ministrem kultury został na drugą kadencję Kazimierz Michał Ujazdowski. Mimo obowiązującej *Strategii i Uzupełnienia* do niej, Ujazdowski stworzył osobny dokument, streszczający zamierzenia swojego urzędu: *Mecenat pełnowymiarowy. Polityka kulturalna państwa 2005–2007*¹³. Wracał w nim do obrony kultury narodowej, wyrażonej już w swojej poprzedniej ministerialnej publikacji *Kultura racją stanu*¹⁴. Motto tej najnowszej brzmiało: „Nasza idea to mecenat pełnowymiarowy, który oznacza przejęcie odpowiedzialności za wszystko to, co istotne w polskiej twórczości kulturalnej i ochronie dziedzictwa narodowego”. Dobro narodowe stało się ponownie najważniejszą wartością strategiczną państwa. Nowoczesny mecenat miał być realizowany w ramach 12 programów operacyjnych, które w pewnym stopniu korygowały te *Strategiczne*. Należały do nich: 1) Promocja twórczości, 2) Rozwój infrastruktury kultury i szkół artystycznych, 3) Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury, 4) Fryderyk Chopin, 5) Rozwój inicjatyw lokalnych, 6) Promocja kultury polskiej za granicą, 7) Promocja czytelnictwa, 8) Promesa MKiDN, 9) Patriotyzm jutra, 10) Znaki czasu, 11) Dziedzictwo kulturowe, 12) Wyspiański. Ponadto dokument zakładał: „walkę” o prawdę historyczną, ochronę dziedzictwa narodowego oraz promocję. Skoncentrujemy uwagę na ostatnich postulatach. W obrębie pakietu na ochronę dziedzictwa ministerstwo wprowadzało reformę służb konserwatorskich, obiecując podniesienie nakładów na tę służbę w roku 2005. Przygotowywano nowelizację ustawy o ochronie zabytków, która zakładała podporządkowanie konserwacji MKiDN oraz Generalnemu Konserwatorowi Zabytków. Mowa była również o wprowadzeniu ustawy o miejscach pamięci (która narzucałaby odpowiedzialność państwa za wszystkie muzea znajdujące się na terenie hitlerowskich obozów zagłady w Polsce) oraz o zmianach w prawie muzealnym. Ważnym krokiem było ogłoszenie przez ministra kultury programu tworzenia pamiątek narodowych, opieki nad Biblioteką Naro-

¹³ *Mecenat pełnowymiarowy. Polityka kulturalna państwa 2005–2007*, MKiDN, Warszawa 2007.

¹⁴ K.M. Ujazdowski, *Kultura racją stanu. Program Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, MKiDN, Warszawa 2000.

dową im. Ossolińskich, nad gromadzeniem utworów muzycznych Fryderyka Chopina, spuścizną po poecie Zbigniewie Herbertcie, a także odzyskiwaniem obrazów zagrabionych i wywiezionych z Polski podczas II wojny światowej. Projekt ministerialny zakładał nowoczesne metody prezentacji polskiej historii. Faworyzował politykę patriotyczną, narzucając MKiDN i podległym instytucjom misję ośrodków historycznych. W ramach reorganizacji promocji polskiej historii w kraju ministerstwo powołało Narodowe Centrum Kultury, które prowadziło programy „Patriotyzm Jutra”, „Świadkowie Historii” oraz Akcję „Pamiętam. Katyń 1940”. Dodatkowo ministerstwo zapowiadało powołanie następnych nowych instytucji kultury podejmujących problematykę historyczno-kulturową: w Warszawie – Muzeum Historii Polski, Muzeum Pola Bitwy Westerplatte w Gdańsku, Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu, który w przyszłości miał być odpowiedzialny za prowadzenie Muzeum Ziemi Zachodnich. Dopełniającym elementem „historycznego” profilu urzędu był moduł „Walka o prymat prawdy historycznej”. Zakładał dwa ważne punkty. Minister kultury, w odpowiedzi na przekłamania związane z kwestią hitlerowskich obozów zagłady znajdujących się na terenie naszego kraju, prowadził starania na rzecz oficjalnej zmiany nazwy byłego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, znajdującego się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Ostatecznie nowa nazwa została ogłoszona na szczycie UNESCO w Nowej Zelandii w 2007 roku i brzmi: „Auschwitz-Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940–1945)”. Drugim modulem było powstanie programu naukowo-badawczego „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką”, przygotowującego statystykę osób poszkodowanych przez działania wojenne oraz represjonowanych i wypędzonych. Zgodnie z zamierzeniem ideologicznym projektu dokument brał również pod uwagę korektę lektur szkolnych, w których doborze miano uwzględniać następujące kryteria: „hierarchię dokonań literackich, szacunek dla integralności całej polskiej literatury oraz troskę o znajomość literatury europejskiej. W ocenie ministra kanon lektur musi być wolny od wszelkich prób ideologizacji procesu edukacyjnego”¹⁵.

Minister Ujazdowski twierdził, że bierze pod lupę te obszary, które przez lata były pomijane, a mianowicie: wychowanie patriotyczne, dziedzictwo na wschodzie, a także czytelnictwo. Podkreślał znaczenie interesu narodowego polskiej kultury. W związku ze wzrastającym znaczeniem obywatelstwa kosmopolitycznego postrzegał kulturę jako gwarantującą integralność państwa. Dziedzictwo kojarzył z patriotyzmem historycznym. Polityka historyczna miała też funkcję wizerunkową – korygowania negatywnego obrazu Polski za granicą.

K.M. Ujazdowski był ministrem kultury dwóch rządów: Kazimierza Marcinkiewicza (2005–2006) oraz Jarosława Kaczyńskiego (2006–2007). W roku 2007, wraz ze zwycięstwem Platformy Obywatelskiej w wyborach parlamentarnych, ustąpił ze stanowiska. Nowym ministrem kultury został samorządowiec, kulturoznawca Bogdan Zdrojewski. Był on najdłużej urzędującym ministrem kultury III RP, bo aż do czerwca 2014 roku. Większość założeń *Strategii* z 2005 roku znalazła podczas jego kadencji realne zastosowanie.

¹⁵ Tamże, s. 48.

Cultura prosperus (2007–2014)

Od początku urzędowania Bogdan Zdrojewski budził respekt (choć był typowany na ministra obrony narodowej, co mu złośliwie wytykano). Był doświadczonym politykiem, eksprezydentem Wrocławia, członkiem Platformy Obywatelskiej, która w wyborach do Sejmu w 2007 roku odniosła gigantyczny sukces. Fakt, że w *exposé* nowego premiera koalicji PO–PSL, Donalda Tuska, znalazły się odniesienia do kultury, świadczył o znaczeniu tej dziedziny w polityce rządowej, co dawało B. Zdrojewskiemu wysokie notowania. 23 listopada 2007 roku Donald Tusk tak mówił w Sejmie: „Będziemy kierować się zasadą przyjętą we współczesnej Europie, że »kultura to sprawa państwa, a nie państwowej administracji«”¹⁶. Dodawał też, że polityka rządu będzie zmierzać w kierunku stabilizacji funduszy na kulturę oraz ograniczenia nadmiernego fiskalizmu. Mówił:

Wyzwaniem dla kultury polskiej jest obecnie pogodzenie tradycji z nowoczesnością w warunkach szybkiego, jak nigdy w historii, przenikania kultury globalnej i kultur narodowych, regionalnych i lokalnych. Zadaniem rządu będzie więc stwarzanie warunków dla stałej pielęgnacji zaniedbywanego w przeszłości dziedzictwa minionych pokoleń, a równocześnie aktywne stymulowanie rozwoju sztuki współczesnej¹⁷.

Wielu odebrało słowa premiera Tuska jako grzecznościowy ukłon w stronę środowisk artystycznych, bo przecież i tak ludzie kultury działali zgodnie z ustanowionymi dwa lata wcześniej „mapami drogowymi”. Ponieważ polscy premierzy nie mają w zwyczaju zauważać kultury na forum parlamentu, niniejsze wystąpienie wywołało pozytywny rezonans. Najważniejszym zadaniem ministra Zdrojewskiego było odpowiednie wykorzystanie środków unijnych na kulturę, co w drugim rozdziale 2007–2013 miało wynosić około 2,2 mld złotych i co było z pewnością jego szkołą przetrwania. Dziś szacuje się, że w tej perspektywie finansowej MKiDN podpisało w ramach XI Priorytetu POiŚ około 80 umów na budowę bądź modernizację obiektów kultury. Jednym z ważniejszych wydarzeń kadencji ministra Zdrojewskiego było zwołanie do Krakowa Kongresu Kultury Polskiej na rok 2009. Istotne z punktu widzenia prowadzonych tu rozważań jest to, że na okoliczność kongresu ministerstwo zleciło aż 15 sektorowych raportów o stanie kultury¹⁸, które miały stanowić przyczynek do dyskusji kongresowych i rozpocząć debatę o reformie polskiej kultury na podstawie szczegółowych diagnoz. Raporty te stanowiły pierwsze kompendium sytuacji w kulturze, przygotowane od 12 lat¹⁹, z udziałem 50 badaczy różnych dziedzin kultury.

¹⁶ D. Tusk, *Expose premiera*, 23.11.2007, s. 37, <http://www.rp.pl/artukul/71439.html> [odczyt: 1.12.2014].

¹⁷ Tamże, s. 38.

¹⁸ *Raporty o stanie kultury. Wnioski i rekomendacje*, NCK, Warszawa 2009.

¹⁹ Pierwszy poważny raport na temat stanu kultury polskiej powstał w nieistniejącym już Instytucie Kultury w Warszawie: *Kultura polska 1989–1997. Raport*, T. Kostyrko (red.), Warszawa 1997, ss. 510.

Kilka uwag o raportach. *Raport o finansowaniu i zarządzaniu instytucjami kultury*²⁰ wskazywał na wysoką dynamikę rozwoju instytucji, niewspółmierną do ich zaplecza finansowego. Autorzy wypominali niski stopień samodzielności instytucji, błędy legislacyjne, brak wsparcia ze strony sektora prywatnego, kosztowne struktur organizacyjnych oraz ograniczone plany rozwojowe. *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego*²¹ postulował trzy zmiany: reformę służb konserwatorskich, reinterpretację pojęcia zabytek i dziedzictwo oraz uruchomienie programów edukacyjnych z tego zakresu. *Raport o muzeach*²² domagał się nowelizacji ustawy o muzeach, która pozwoliłaby na stworzenie nowoczesnych zasad funkcjonowania tych instytucji²³. *Raport o teatrach* wskazywał na wielki rozwój tej dziedziny w Polsce, idący w parze z rozwojem widowni, zmianą formuły organizacyjnej teatru, a także pojawieniem się teatrów impresaryjnych. Jednakże odczuwano brak teatrów prywatnych oraz autonomii dyrektorów, zależnych od decyzji samorządów. Rynek książki zyskał w raportach ocenę jako „rosnący”. Szacowano, że w roku 2007 zarejestrowanych było 26 tys. wydawnictw, z czego 200 największych zapełniało 98% rynku. Wspominano o niskich zarobkach pisarzy oraz konsolidacji dużych wydawnictw i domów mediowych, pożerających małe inicjatywy. Szacowano, że 62% Polaków nie czyta żadnej książki. Jeśli chodziło o sztukę, uznano, że nadal kupuje się najwięcej obrazów, wyrobów rzemiosła artystycznego oraz grafiki krajowej. Rynek sztuki domagał się zmian prawnych: np. odprowadzania podatków przez artystów, ubezpieczenia artystów na wypadek bezrobocia, klarownych zasad sponsoringu prywatnego, ułatwiania procedur postępowania wywozowego; katalogowania wszystkich dzieł sztuki polskich artystów, ulg podatkowych. *Raport o stanie tańca*²⁴ wskazywał na przepaść między dynamiką prężnie rozwijającej się dziedziny a słabym zapleczem instytucjonalnym. *Raport o edukacji kulturalnej w Polsce*²⁵ podnosił od lat nagłaśniany problem utraty znaczenia kultury w powszechnej edukacji. Autorzy podkreślali konieczność wypracowania systemu edukacji kulturalnej, opartego na diagnozach, monitoringu i ewaluacjach.

Kongres Kultury Polskiej 2009 roku był krytykowany, ale też ceniony. Krytykowany był za „fasadowy” charakter, polegający na zaproszeniu do dyskusji tylko uznanych twórców, przy braku reprezentacji sektora pozarządowego oraz środowiska muzycznego. Pozytywnym rezultatem wydarzenia pozostawało przeprowadzenie przez ministra korekty założeń do narodowych programów. Konkretnie, w paź-

²⁰ J. Hausner, J. Głowacki, K. Jakóbiak, K. Markiel, A. Mituś, M. Żabiński, *Raport o finansowaniu i zarządzaniu instytucjami kultury* [w:] *Raporty o stanie kultury. Wnioski...*, s. 16–26.

²¹ J. Purchla, A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, B. Szymgin, *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego* [w:] *Raporty o stanie kultury. Wnioski...*, s. 27–30.

²² D. Folga-Januszewska, *Raport o muzeach* [w:] *Raporty o stanie kultury. Wnioski...*, s. 33–36.

²³ Ostatecznie w 2012 r. powstał jednolity tekst Ustawy o muzeach z 3 września 2012 r. (Dz.U 2012 poz. 987).

²⁴ J. Grabowska, J. Szymajda, *Raport o tańcu współczesnym* [w:] *Raporty o stanie kultury. Wnioski...*, s. 65–67.

²⁵ B. Fatuga, T. Kukołowicz, J. Nowiński, *Raport o edukacji kulturalnej w Polsce* [w:] *Raporty o stanie kultury. Wnioski...*, s. 83–85.

dzienniku 2009 roku B. Zdrojewski powołał kilka zespołów zadaniowych, których celem było unowocześnienie zarządzania kulturą oraz obszarem legislacyjnym w ramach implementacji wniosków pokongresowych.

21 września 2010 roku Komitet Stały Rady Ministrów przyjął *Wieloletni Program Rządowy Kultura+*, który miał być realizowany w latach 2011–2015. Program został oszacowany na kwotę 500 mln zł²⁶ i dzielił się na dwa priorytety: 1) Biblioteka +Infrastruktura Bibliotek” (remont i przebudowa bibliotek) oraz 2) Digitalizacja (ułatwienie dostępu do cyfrowych zasobów polskiego dziedzictwa kulturowego przez digitalizację zbiorów). Operatorem pierwszego priorytetu uczyniono Instytut Książki w Krakowie, operatorem drugiego – Narodowy Instytut Audiowizualny w Warszawie. Program miał charakter grantowy. Uruchomił proces przekształcania bibliotek publicznych w „centra dostępu do wiedzy oraz ośrodki życia społecznego”²⁷, inicjujące zadania wykraczające poza kompetencje samorządów terytorialnych. Ustanowił w tym zakresie następujące cele: stworzenie jednolitego i centralnego systemu komputerowego MAK+, internetyzację bibliotek, szkolenie bibliotekarzy w zakresie nowych kompetencji oraz uruchomienie programu finansowego wsparcia modernizacji i rozbudowy bibliotek gminnych²⁸. Priorytet „Digitalizacja” zmierzał w kierunku stworzenia wirtualnej biblioteki zasobów dziedzictwa narodowego, również tych odnoszących się do mniejszości narodowo-etnicznych. Wyznaczono w tym zakresie 5 programów operacyjnych: stworzenie sieci pracowni digitalizacyjnych, digitalizację materiałów bibliotecznych, muzealiów, zabytków i archiwaliów, następnie – stworzenie sieci profesjonalnych depozytoriów cyfrowych, udostępnienie zbiorów za pośrednictwem internetu – w postaci cyfrowych muzeów, bibliotek, archiwów, kolekcji zabytków i wortali – oraz ostatni: zwiększenie dostępności polskich muzeów, bibliotek, archiwów i zbiorów audiowizualnych²⁹.

Przekrojowym dokumentem kadencji ministra Zdrojewskiego była *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (SRKS)*, opublikowana 10 września 2011 roku. Stanowiła ona jeden z dziewięciu³⁰ zintegrowanych dokumentów planistycznych wchodzących w skład dwóch wielkich strategii rozwoju Polski: 1) *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju (2011–2030)* oraz 2) *Średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju (2011–2020)*. *SRKS* miała odnosić się do *Raportu Polska 2030. Wyzwania rozwojo-*

²⁶ Ustalono, że 270 mln złotych miało pochodzić z budżetu państwa, a 225 mln złotych z budżetów samorządów.

²⁷ http://www.bibliotekaplus/13.6/o_programie_biblioteka.html [odczyt: 22.09.2014].

²⁸ Tamże.

²⁹ <http://www.nina.gov.pl/instytut/programy/artypk/2011/06/26/program-wieloletni-kultura> [odczyt: 16.10.2014].

³⁰ Inne zintegrowane strategie to: *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego*, *Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki*, *Strategia Rozwoju Transportu*, *Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego*, *Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko*, *Strategia Sprawne Państwo*, *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego RP*, *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa*. Ponadto wszystkie 10 strategii miało zachowywać spójność wobec innych strategicznych dokumentów państwowych i europejskich, takich jak: *Strategia Europa 2020* i *Krajowy Program Reform do Strategii UE 2020*. Więcej na ten temat: www.20120709srks_na_komitet_staly_rady_ministrow_1806.pdf [odczyt: 12.09.2014].

we, przygotowanego przez ministra Michała Boniego w 2009 roku i poświęconego kapitałowi społecznemu³¹. Zarówno w raporcie ministra Boniego, jak i w *Strategii Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego* znajdują się te same 4 obszary tematyczne, według których prowadzono badania nad rozwojem kapitału społecznego. Należą do nich: 1) Postawy i kompetencje społeczne, 2) Współdziałanie i partycypacja społeczna, 3) Komunikacja społeczna, 4) Kultura i kreatywność. Przyjęto założenie, że poprzednie strategie odnoszące się *stricte* do kultury i rozwoju regionalnego powinny wyjść na etap wyższy – dalszego rozwoju regionów polskich, ale przy większej dbałości o rozprzestrzenianie się impulsów kulturowych na obszary peryferyjne, bez zagrożenia dla tzw. lokomotyw regionalnych. Kapitał społeczny definowano tu w następujący sposób:

[...] wynikająca z zaufania oraz obowiązujących norm i wzorów postępowania, zdolność obywateli do mobilizacji i łączenia zasobów, które sprzyja kreatywności oraz wzmacnia wolę współpracy i porozumienia w osiągnięciu wspólnych celów³².

Misja *Strategii* została z ujęta w następujący sposób:

Tworzenie, utrzymywanie i doskonalenie warunków dla rozwoju kapitału społecznego w Polsce przez wspieranie działań na rzecz aktywności i kreatywności obywateli oraz ich współpracy dla dobra wspólnego³³.

Autorom chodziło o propagowanie postaw otwartości, tolerancji, szacunku dla odmienności, a także zwalczanie wszelkiego typu dyskryminacji; popieranie partnerstwa i poczucia wspólnotowości, szczególnie w zakresie lokalnym. Sam minister Zdrojewski wspominał we *Wstępie* do dokumentu o potrzebie wytwarzania w kulturze zdolności wszystkich jej aktorów do współdziałania i solidarności oraz podnoszenia jakości relacji międzyludzkich na podstawie dobra wspólnego, wynikającego z zakorzenienia kulturowego, a także „wielości kultur przenikających się wzajemnie”³⁴. Ostatecznie *SRKS* omawiała szczegółowo 4 wyżej wymieniane obszary tematyczne. Skrótowo nakreśliły najważniejsze ich postulaty. Zakładano, że *Postawy i kompetencje społeczne* (1) mają zostać rozwijane w trakcie procesu edukacyjnego. Edukacja została tu zdefiniowana jako nauczanie szkolne, kształcenie obywatelskie (w tym kultura przyrodnicza i edukacja medialna) z wykorzystaniem innowacyjnej metodologii. Ustalono, że metodologia musi być nastawiona na uczenie samodzielności oraz współpracy zespołowej. Postrzegano szkołę jako instytucję nowoczesną, rozwijającą społeczne kompetencje liderów i animatorów oraz postawy obywatelskie, wdrażającą do 2016 roku nową postawę programową. *Współdziałanie i partycypacja społeczna* (2) miały być kształtowane przez zachętę do współdziałania instytucji publicznych wraz z trzecim sektorem, wzmacnianie integracji i solidar-

³¹ Więcej na temat raportu: <http://www.polska2030.pl> [odeczyt: 26.09.2014].

³² *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego*, MKiDN, Warszawa 2011, s. 16.

³³ Tamże, s. 27.

³⁴ Tamże, s. 9.

ności. Akcent został położony na dialog społeczny, osiągnięty za pomocą nietradycyjnych metod (e-konsultacje, e-referenda). Obywatele powinni mieć zagwarantowany dostęp do informacji oraz być świadomi takiego przywileju. *Komunikacja społeczna* (3) to poprawa jakości komunikatu, wspieranie mediów w kształtowaniu więzi społeczno-kulturowych oraz tworzenie warunków do ochrony własności intelektualnej. W module tym ważnym postulatem była digitalizacja i udostępnianie treści kulturowych na dużą skalę. Zgłaszano postulat zwiększenia polskiej tematyki w mediach społecznych i komercyjnych, a także w internecie. Podtrzymywano ideę pluralizmu mediów. Obszar tematyczny *Kultura i kreatywność* (4) najbardziej wprost odnosił się do kultury. Kultura miała odgrywać kluczową rolę w budowaniu spójności społecznej. Zwracano uwagę na dialog międzykulturowy i międzypokowy, a także problematykę tożsamości kulturowej, zwłaszcza na poziomie lokalnym. Digitalizowanie kultury i cyfrowe rekonstrukcje kultury miały wspomagać dostęp dla wszystkich obywateli.

Ostatnim ważnym dokumentem ministra Zdrojewskiego był *Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2014–2020*³⁵, współprowadzony z Biblioteką Narodową, Instytutem Książki i Narodowym Centrum Kultury. Struktura programu została utworzona w wyniku współpracy MKiDN z Zespołem ds. promocji i upowszechniania czytelnictwa, powołanym na życzenie przedstawicieli społecznego ruchu Obywateli Kultury, zgodnie z zapisami Paktu dla Kultury oraz *Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego*. Można zatem powiedzieć, że po raz pierwszy od wielu lat postulaty środowisk obywatelskich weszły w obszar domeny państwowych działań. Program przewiduje inwestycję około 350 mln złotych na promocję i rozwój czytelnictwa (w tym zakup nowości bibliotecznych), rozbudowę infrastruktury bibliotek, finansowanie badań naukowych, dofinansowanie wartościowych wydawnictw i czasopism, szkolenie księgarzy oraz zmiany realiów prawnych związanych z nowoczesnym funkcjonowaniem rynku książki. Beneficjentami programu są biblioteki samorządowe. Zakłada on 15 zadań, wśród których jednym z najbardziej nowoczesnych jest stworzenie zintegrowanego elektronicznego systemu bibliotecznego MAK+ (obsługiwanego przez Instytut Książki) oraz możliwość elektronicznego nadawania numeru ISBN (e-ISBN). Ważne są również kampanie społeczno-promocyjne inicjowane dla rozwoju książki oraz stworzenie sieci Dyskusyjnych Klubów Książki.

Zakończenie

Ministerstwo Kultury nie było światłym wizjonerem i nowoczesnym menedżerem polskiej kultury ostatnich 25 lat, lecz urzędem, który doraźnie ratował stan polskiej kultury, dojrzewając z czasem i zyskując na efektywności działań. Działaniom

³⁵ Więcej na ten temat: <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa-2014-ndash-2020-4356.ph> [odczyt: 15.10.2014]. Warto dodać, że Jednolity Tekst Ustawy o Bibliotekach pochodzi z 22 maja 2012 r. (Dz.U. 2012 poz. 642).

tym *de facto* towarzyszył bolesny brak koncepcji. Przyjęto, jak wspominaliśmy, zasadę adaptacji do nowej sytuacji historycznej oraz reaktywności na potrzeby gospodarczo-administracyjne. Trudnym do akceptacji dla twórców i organizatorów kultury był stan rezonowania podmiotów decyzyjnych pomiędzy ideą protekcyjizmu państwowego a leseferyzmu w kulturze. Zwłaszcza w tym ostatnim Polska nie posiadała bogatych doświadczeń, stąd dość długo mierzono się z kwestiami mechanizmów rynkowych. Sytuacji tej asystował krytycyzm społeczny, wielkie oczekiwania i roszczenia twórców, zmasowany atak na władzę oraz nieudolność administracyjna i medialna ministrów. Po latach komunizmu, który wmawiał społeczeństwu kulturową przyjaźń ze Związkiem Radzieckim i powinowactwa wschodnie, trzeba było dokonać redefinicji tożsamości narodowej, gdyż została ona strukturalnie zaburzona. Nie dziwi więc, że ministerstwo podjęło głęboką refleksję nad korzeniami polskiej kultury. Fakt, że nastąpił jednocześnie nadmierny przechyl w stronę odpamiętywania historii można wytłumaczyć duchem czasu³⁶ oraz napięciami politycznymi. Zawieszeni między gestem odrzucenia systemu komunistycznego a inwazją „dzikiego” kapitalizmu, Polacy chcieli być „na czasie”. Stąd w ramach nadrabiania strat wybuch dyskusji postmodernistycznych, głód znajomości kanonów współczesnej sztuki Zachodu i bezkrytyczny zachwyt nimi. Chciano stworzyć przestrzeń dla współczesnego wyrazu artystycznego. Szukano takich rozwiązań (podatkowych, legislacyjnych, rynkowych, medialnych), które ułatwiłyby start w nowoczesność. Kategorycznie nie można było sobie pozwolić na powtórkę z zapóźnienia cywilizacyjnego.

Przeskok w dynamice zmian systemowych nastąpił około 2004 roku. Wtedy zażębiły się z sobą dwie koncepcje: bezwzględna troska o ochronę kultury jako dobra narodowego z przekonaniem, że kultura jest składnikiem wzrostu gospodarczego oraz energią zapalną rozwoju kulturowego i infrastrukturalnego nowych województw. Okrzepliło napięcie emocjonalne, doprecyzowano cele zagranicznej promocji, kładąc słusznie akcent na dobrosąsiedzkie relacje, zwłaszcza obszaru Grupy Wyszegradzkiej oraz Ukrainy. Ministerstwo przez lata pozostało wierne dwóm głównym priorytetom, które wyznaczyło kulturze w 1993 roku. Są to: ochrona książki i bibliotek oraz troska o dziedzictwo narodowe. Dzisiaj można powiedzieć, że bardziej zagospodarowanym terenem jest czytelnictwo. Być może dlatego, że teren ten pozostaje w domenie egalitarnej dostępności społecznej. Z pewnością polska kultura została ostatecznie zaplanowana i zoperacjonalizowana. Nie zmienia to faktu, iż kreatywna energia artystów regularnie wyprzedza rozwiązania formalne i możliwości finansowe państwa, co nadal wzbudza frustrację.

Polskim ministrom udało się wyprowadzić kulturę ze stanu zapaści po komunizmie. Po okresie burzliwych sporów weszła ona w fazę europejskich procesów integracyjnych, które z pewnością przyspieszyły tempo jej rozwoju i zmieniły jej funkcję. Dostrzeżono problematykę przemysłów kultury i ich rolę w kształtowaniu innowacyjnej gospodarki. Ważnym osiągnięciem jest również reinterpretacja roli mi-

³⁶ Z pewnością wpływ na to miała powracająca sporą falą w latach dziewięćdziesiątych XX w. dyskusja Europejczyków dotycząca skutków II wojny światowej, tematyki Holocaustu, wypędzeń, stabilności granic i odszkodowań.

nistra: z pozycji ustrojowego konceptualisty do współorganizatora polityk regionalnych oraz patrona idei rozwoju kapitału społecznego. Bolączką resortu pozostaje do dzisiaj sytuacja bycia zakładnikiem decyzji ministra finansów oraz parlamentu, co przy ogólnie niskiej pozycji kultury w priorytetach państwa nie stwarza pozytywnych perspektyw. Problemem jest również to, że polska kultura jest ciągle postrzegana jako domena państwowa³⁷. Hasło kultura jako funkcja rozwoju gospodarczego zaczęło wybijać się szczególnie w kontekście kryzysu ekonomicznego 2009 roku³⁸. Wtedy podjęto wątek planowania kultury wobec ryzyka. Dziś i ten koncept wymaga modyfikacji, gdyż – jak pisze ekonomista Jerzy Hausner: „[...] potrzebne są różne działania na rzecz kultury i wykorzystania jej jako czynnika rozwoju, poczynwszy od legislacji, poprzez lepsze finansowanie i zarządzanie, aż do samoorganizacji, samorządności, dialogu i partnerstwa”³⁹.

Dlatego raczej ma Agata Wąsowska-Pawlik, twierdząc, że palącą dziś sprawą polskiej kultury na poziomie centralnym jest ogłoszenie nowego paradygmatu zarządzania oraz budowanie polityki kulturalnej dla aktywności obywatelskiej, a nie samej instytucji⁴⁰.

Bibliografia

- Dobrołęcki P., *Rynek książki w Polsce 2012*, Warszawa 2012.
- Europa – szansa dla kultury. *Projekty kulturalne w ramach programów Unii Europejskiej*, Punkt Kontaktowy ds. Kultury, MKiDN, Warszawa 2005.
- Golka M., *Transformacja systemowa w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 1997.
- Iczuk D., *Ekonomika kultury*, Warszawa 2012.
- Kultura a rozwój, J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), Warszawa 2013.
- Krzysztofek K., *Ewolucja założeń i programów polityki kulturalnej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych* [w:] T. Kostyrko, M. Czerwiński (red.), *Kultura polska w dekadzie przemian*, Warszawa 1997, s. 267–295.
- Kultura i przemysły kultury szansą rozwoju dla Polski, J. Szomburg (red.), Gdańsk 2002.
- Kultura Polska 1989–1997. *Raport*, T. Kostyrko (red.), Warszawa 1997.
- Mecenat pełnowymiarowy. *Polityka kulturalna państwa 2005–2007*, MKiDN, Warszawa 2007.

³⁷ Na tę sytuację zwracają uwagę Monika Miechowicz w tekście *Sytuacja kultury polskiej od roku 1989 do współczesności*, „Zarządzanie w Kulturze” 2004, t. 5, s. 41–55, Kazimierz Krzysztofek w artykule *Ewolucja założeń i programów polityki kulturalnej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych* [w:] T. Kostyrko, M. Czerwiński (red.), *Kultura polska w dekadzie przemian*, Warszawa 1997, s. 267–295, Marian Golka w książce *Transformacja systemowa w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 1997.

³⁸ W tym kontekście najbardziej słyszalny wydaje się głos prof. Jerzego Hausnera, byłego ministra finansów, oraz środowiska naukowców i badaczy związanych w Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie. W książce *Kultura a rozwój* pod red. J. Hausnera, A. Karwińskiej i J. Purchli (Warszawa 2013) formułowany jest pogląd o istnieniu licznych barier w rozwoju polskiej kultury, do których badacze zaliczają: wadliwe formy organizacyjne instytucji kultury, brak mechanizmów koordynujących działania zbiorowe, brak powiązań kultury z rynkiem oraz hierarchii zarządzania, a także brak rozwiniętych sieci partnerskich, w tym sieci związanych z trzecim sektorem.

³⁹ J. Hausner, *Kultura i polityka rozwoju* [w:] *Kultura a rozwój*, s. 101.

⁴⁰ A. Wąsowska-Pawlik, *Polityka kulturalna Polski 1989–2012* [w:] *Kultura a rozwój*, s. 123.

- Miechowicz M., *Sytuacja kultury polskiej od roku 1989 do współczesności*, „Zarządzanie w Kulturze” 2004, t. 5.
- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, MK, Warszawa 2005.
- Polska w procesie integracji europejskiej. Dekada doświadczeń (2004–2014)*, K.A. Wojtaszczyk, M. Mizerska-Witkowska, W. Jakubowski (red.), Warszawa 2014.
- Polskie 10 lat w Unii. Raport*, MSZ, Warszawa 2014.
- Projekty rekomendowane podczas oceny merytorycznej I stopnia*, Biuletyn MKiDN, nr 2, Warszawa, marzec 2009.
- Raporty o stanie kultury. Wnioski i rekomendacje*, NCK, Warszawa 2009.
- Strategie dla kultury. Kultura dla rozwoju, Zarządzanie strategiczne instytucją kultury*, M. Śliwa (red.), Kraków 2011.
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego*, MKiDN, Warszawa 2011.
- Szlakiem kultury. Projekty dofinansowane w ramach XI Priorytetu „Kultura i dziedzictwo kulturowe”, Programu Operacyjnego „Infrastruktura i środowisko”*, NCK, MKiDN, Warszawa 2009.
- Ujazdowski K.M., *Kultura racją stanu. Program Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, MKiDN, Warszawa 2000.
- Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020*, MK, Warszawa 2005.

Internet:

- <http://www.20120709srks-na-komitet-staly-rady-ministrow-1806.pdf> [odczyt: 12.09.2014].
- http://www.bibliotekaplus/13.6/o_programie_biblioteka.html [odczyt: 22.09.2014].
- <http://www.nina.gov.pl/instytut/programy/artykul/2011/06/26/program-wieloletni-kultura> [odczyt: 16.10.2014].
- <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa-2014-ndash-2020-4356.ph> [odczyt: 15.10.2014].
- <http://www.polska2030.pl> [odczyt: 29.09.2014].
- https://www.pisf.pl/files/dokumenty/informacje_prawne/ustawa_o_kinematografii_tekst_ujednolicony.pdf [odczyt: 5.11.2014].
- Tusk D., *Expose premiera*, 23.11.2007, s. 37, <http://www.rp.pl/artykul/71439.html> [odczyt: 1.12.2014].